

Джу́жа Анастасія Олександрівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу вивчення міжнародного досвіду діяльності судів Національної школи суддів України

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розглянуто організацію віктимологічної профілактики злочинів органами внутрішніх справ. Визначено головні причини й умови, що впливають на проведення віктимологічної профілактики, та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: профілактика; віктимність; жертва; злочин; органи внутрішніх справ.

Рассмотрено организацию виктимологической профилактики преступлений органами внутренних дел. Определены основные причины и условия, влияющие на проведение виктимологической профилактики, и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: профилактика; виктимность; жертва; преступление; органы внутренних дел.

In this paper the organization victimological prevention of crimes by police. The author outlines the main causes and conditions that affect the conduct victimological prevention and the ways to address them.

Keywords: prevention; viktymnist; the victim; the crime; the police.

Боротьба зі злочинністю, її попередження, а також нейтралізація та усунення різних причин, що її породжують, значною мірою залежать від рівня організації роботи органів внутрішніх справ.

Віктимологічна профілактика злочинів – це комплексне завдання, у виконанні якого мають брати участь усі служби органів внутрішніх справ, а також державні органи й громадські організації. Проблема взаємодії суб'єктів віктимологічної профілактики [1, с. 118] має важливе практичне значення, тому що зміцнення суспільного порядку й боротьби з правопорушеннями засобами та методами конкретної служби або силами певного органу навряд чи можливі повною мірою. Взаємодія при цьому є не лише засобом, що забезпечує виконання завдань щодо віктимологічної профілактики правопорушень, а й необхідною умовою підвищення ефективності керованої системи. Лише таким чином можна зосередити достатню кількість сил і засобів відповідно до умов

віктимогенної обстановки. При цьому кожний із суб'єктів діє в межах своєї компетенції, а узгодження їх діяльності здійснюється шляхом суворого виконання запланованих заходів.

У динаміці організації взаємодії між суб'єктами віктимологічної профілактики злочинів можна виділити дві групи послідовних дій: до початку взаємодії; у процесі взаємодії.

До першої групи належать: аналізуванню наявних матеріалів; визначення цілей взаємодії; оцінюванню можливостей взаємодіючих сторін; визначення форм взаємодії і розроблення заходів; визначення виконавців, засобів і термінів виконання заходів.

У процесі взаємодії (друга група) можна виділити такі етапи: аналізуванню та оцінюванню віктимогенної обстановки; внесення уточнень у плани дії взаємодіючих сторін щодо нейтралізації й усунення віктимогенних чинників. Навіть при детальному розробленні кожного конкретного заходу неможливо передбачати ті ситуації, що виникають у процесі спільних і узгоджених дій суб'єктів віктимологічної профілактики. Тому можливим є внесення корективів до плану початкових дій, що забезпечує його гнучкість.

Правильна організація взаємодії суб'єктів віктимологічної профілактики злочинів сприяє виконанню двох головних завдань: по-перше, своєчасному виявленню або усуненню, нейтралізації причин і умов, що впливають на віктимізацію громадян; по-друге, своєчасному виявленню осіб з підвищеним ступенем віктимності й комплексного здійснення стосовно них заходів виховного впливу.

Таким чином, успішна віктимологічна профілактика злочинів можлива лише за умови повного й ефективного використання сил і засобів, а також взаємодії всіх служб органів внутрішніх справ і громадськості.

Важливим організаційним моментом є також правильний вибір об'єкта профілактичного впливу, яким можуть виступати як окремі громадяни з високим рівнем віктимності, так і групи населення, а також визначене середовище або віктимогенна територія. Вибір об'єкта дає змогу визначити кількість сил і засобів, необхідних для виконання поставлених завдань.

Розвиток віктимологічної профілактики пов'язаний з ефективним інформаційним забезпеченням профілактичної діяльності органів внутрішніх справ, яке нині ще не перебуває на належному рівні, хоча останніми роками в цьому напрямі практики й науковці зосередили свої зусилля. Таке становище зумовлено, по-перше, недостовірними об'єктивними даними про злочинність і науково обґрунтованими конкретними методами її вивчення й аналізування; по-друге, традиційним консерватизмом у визначенні меж досліджень, що штучно обмежують одержання необхідної органам внутрішніх справ інформації. Зокрема, в органах внутрішніх справ практично не використовують дані про осіб, яким заподіяна шкода внаслідок учинення злочинів. Крім того, такі дані при узагальненні не можуть дати значного практичного результату.

Віктимологічна інформація, таким чином, необхідна майже для всіх сфер діяльності й різноманітних підрозділів органів внутрішніх справ.

Проте для того, щоб у системі органів внутрішніх справ була така інформація, необхідно збирати відомості про потерпілих та інших жертв злочинів, про соціальні наслідки злочинності в цілому й окремих видів груп злочинів, про ставлення громадян до соціальних наслідків злочинності й окремих злочинів, про ступінь віктимності окремих прошарків і груп населення.

Чинна статистика містить зведення про кількість злочинів, унаслідок учинення яких є потерпілі; мотиви злочинних зазіхань, кількість загиблих, а також осіб, яким заподіяна тяжка шкода здоров'ю внаслідок злочинів. Зведення про інші категорії жертв злочинів (потерпілих від зґвалтувань, крадіжок, вимагань, здирства, розбоїв, хуліганства тощо) та їх головні соціально-демографічні характеристики відсутні.

Очевидно, що повнота й достовірність статистичної інформації відповідно до потреб віктимологічної профілактики може бути забезпечена лише комплексом показників кримінальної віктимізації. Головними з них є такі: статевая приналежність жертви; вік; сімейний стан; професія; стан потерпілого в момент учинення злочину (сп'яніння, хвороба та ін.); характер поведінки в ситуації вчинення злочину; судимість потерпілим; повторність віктимізації (чи була особа раніше фактичним потерпілим); обставини місця та часу вчинення злочину; характер впливу злочинця на потерпілого (насильство, погроза, обман тощо); ставлення потерпілого до втручання правоохоронних органів (звернення або незвернення до органів внутрішніх справ, прокуратури, суду).

Головним завданням такої статистики про потерпілого має бути надання зацікавленим органам, службам і підрозділам кількісно-якісної інформації про особистість потерпілого.

Розв'язання проблеми залежить не лише від того, наскільки всебічно будуть проаналізовані злочини, чинники їх учинення, винні особи, а й від того, наскільки широко та глибоко будуть вивчені особистість і поведінка потерпілих від цих злочинів, тому що, як свідчить практика, жертва здебільшого сама сприяє виникненню і реалізації злочинного наміру.

На жаль, у нашій країні відсутнє єдине законодавство про віктимологічну профілактику та реабілітацію жертв злочинів, у якому визначалися б основи державної віктимологічної політики. Уважаємо, що розроблення і прийняття закону про віктимологічну профілактику або хоча б включення відповідного розділу до загального закону про попередження злочинів (який, до речі, також ще не ухвалено в нашій державі) є необхідною правовою передумовою формування єдиної вітчизняної системи віктимологічної профілактики.

У цьому законі має бути визначено основні поняття, що характеризують діяльність з віктимологічної профілактики, суб'єкти профілактичної роботи із зазначенням їх компетенції та відповідальності, нормативно-правових основ взаємодії; закріплено найважливіші напрями віктимологічної політики держави.

Серед найбільш значущих напрямів віктимологічної політики мають бути зафіксовані:

неухильне дотримання принципу загальної та юридичної справедливості стосовно злочинця та його жертви;

забезпечення обліку кримінально-правового значення особи й поведінки потерпілого в процесі кваліфікації злочинів;

пріоритет у захисті прав жертви правопорушень і громадських інтересів перед захистом прав правопорушника при неухильному дотриманні загальних прав людини;

прагнення до диференціації принципів і методів роботи з найбільш віктимогенними верствами населення (діти, особи похилого віку, жінки, особи з аномальним розвитком психіки та ін.);

створення передумов для співпраці всіх зацікавлених суб'єктів віктимологічної профілактики з державними органами, громадськими організаціями, що здійснюють віктимологічну профілактику в різних державах, з метою координації діяльності щодо захисту особи від кримінальних загроз в епоху глобалізації;

вивчення досвіду зарубіжних держав та рішень ООН з прав людини, розроблення спільних програм щодо девіктимізації соціуму;

координація віктимологічної та міграційної політики держави;

забезпечення обліку особистісних особливостей потерпілого при ухваленні судом питання про кримінальне покарання;

прагнення до максимально ефективного використання громадського потенціалу, можливостей інститутів громадянського суспільства, релігійних об'єднань, соціальних фондів, органів місцевого самоврядування для зниження рівня кримінальних загроз населенню, для надання моральної, організаційної та, за можливості, матеріальної допомоги жертві злочину;

створення фінансових, економічних та організаційних передумов для формування єдиної системи матеріальних компенсацій і реституції жертві злочину для її соціальної реабілітації;

визнання пріоритетом при здійсненні віктимологічної профілактики правоохоронними органами роботу з представниками найбільш віктимних прошарків населення.

Здійснення комплексної віктимологічної політики передбачає необхідність закріплення на законодавчому рівні повноважень меж компетенції, форм і предмета взаємодії різних суб'єктів віктимологічної профілактики.

Оскільки суспільство загалом віктимне тією чи іншою мірою, то і реалізація заходів віктимологічної профілактики має стати спільним завданням як держави, суспільства, так і особи зокрема. На відміну від кримінологічної профілактики, головними суб'єктами якої (насамперед, спеціальної профілактики) є органи державної влади, передусім правоохоронні органи, головним суб'єктом віктимологічної профілактики є громадянське суспільство та його інститути, а основними методами – методи переконання (при цьому методи примусу мінімізуються) [2, с. 16].

Правозастосовна практика свідчить, що центральні органи державної влади в питаннях віктимологічної профілактики повинні зосередити свою увагу на завданнях розроблення віктимологічної політики та своєчасному забезпеченні нормативно-правової бази її

проведення, питаннях захисту прав потерпілого в суді, проблемах компенсацій жертвам злочинів. Серед спеціально-попереджувальних заходів віктимологічного характеру пріоритетним напрямом має стати антитерористична профілактика, оскільки саме тероризм є тим злочином, який віктимізує суспільство, тому й протистояти йому повинна, насамперед, держава.

До суб'єктів віктимологічної профілактики слід також віднести регіональні органи представницької та виконавчої влади, правоохоронні органи, різнопрофільні галузеві та регіональні академічні, а також науково-дослідні установи вишів. Ця діяльність вимагає об'єднання та координації їх зусиль, і таку роль, напевно, повинна відігравати координаційна рада чи міжвідомча робоча група з питань її етимологічної профілактики, створювані при управліннях адміністративних органів України. Реалізація процесів програмного забезпечення віктимологічної профілактики злочинності повинна посідати важливе місце в загальній системі програм розвитку міста, області, регіону в цілому. Предметом виключної компетенції регіональних органів влади мають стати питання віктимологічного коригування архітектурних і ландшафтних проектів [3; 4].

Фундаментальною ланкою системи організації віктимологічної профілактики повинні стати інститути громадянського суспільства – громадські та релігійні організації, органи місцевого самоврядування, що покликані:

здійснювати корекцію міжособистісних і групових відносин, що виникають у рамках внутрішньостратових зв'язків або на певній території;

здійснювати діяльність щодо захисту й представництва в органах влади, страхових компаніях, в адвокатурі інтересів жертв кримінальних злочинів, насамперед, у тому випадку, якщо вони не здатні це зробити самі (хворі, діти, люди похилого віку, неадаптовані мігранти та ін.)

розробляти й доносити до кожної аудиторії (насамперед дитячої) навчальні курси прикладної віктимології, з урахуванням регіональної та стратової специфіки, готувати інформацію віктимологічного характеру для висвітлення в засобах масової інформації;

у межах своєї компетенції здійснювати заходи для свідомого захисту, соціальної реабілітації та ресоціалізації жертв;

вести систематичну віктимологічну пропаганду [5, с. 33].

Самостійним об'єктом віктимологічної профілактики слід визнати особу. У нашому соціумі існує точка зору про необхідність посилення покарання як головного засобу боротьби зі злочинністю. Ставлячи на перше місце покарання, ізоляцію, залякування злочинців, громадяни тим самим принижують роль інших заходів і засобів впливу. При цьому ігнорується особиста активність, виправдовується суто споглядальна позиція. Але досвід, накопичений багатьма країнами в попередженні злочинів, дає підстави для висновку про те, що активність усього населення, виявлена в різноманітних формах – від активної самооборони до передбачливості та обережності у щоденній діяльності, уможливорює уникнути віктимізації. Тому конкретизація заходів віктимологічної профілактики здійснюється, насамперед, на

індивідуальному рівні. Індивідуальний аспект віктимологічної профілактики дає змогу диференційовано й раціонально обрати найефективніші заходи щодо усунення ймовірності вчинення злочину стосовно певних потерпілих. Політика девіктимізації населення [6] повинна супроводжуватися спеціалізацією та конкретизацією віктимологічної профілактики, орієнтованої на різні соціальні верстви, етнічні й територіальні групи населення.

Ефективність діяльності кожного з об'єктів віктимологічної профілактики і скоординованість роботи всієї системи буде залежати від фактора здійснення і можливостей єдиної організації віктимологічного профілю, що регулює профілактичну роботу в масштабах усього суспільства і здійснює самостійні програми прямої дії. І такою повинна бути громадська організація за англійським зразком на прикладі Національної асоціації підтримки жертви злочину [7; 8, с. 97]. Проте в українському варіанті її можливості має бути посилено підтримкою на державному рівні.

Здійснювати координацію взаємодії такої організації з органами державної влади на регіональному рівні міг би й інститут омбудсмена (уповноваженого з прав людини). Адже його роль і полягає в тому, що він знаходиться між суспільством і владою, будучи "посередником" між ними як канал зворотного зв'язку: з одного боку, це органи держави, з іншого – представник громадянського суспільства, покликаний реагувати на порушення прав людини з боку державних структур і чиновників. Закріплення на законодавчому рівні взаємодії омбудсмена й загальнонаціональної віктимологічної організації могло б, з одного боку, надати необхідний статус цієї організації та додаткові можливості діяльності, з іншого – озброїти уповноваженого з прав людини ефективним засобом позитивного впливу на державу й суспільство з метою реального та превентивного захисту прав особи [9, с. 10–11].

Розробляючи заходи віктимологічної профілактики, слід звернути увагу на проблему забезпечення безпеки осіб, які володіють підвищеною професійною віктимністю, тобто працівників міліції, охоронних відомств, інкасаторів та ін. На відміну від професіоналів, які мають відповідну фізичну й психологічну підготовку, володіють прийомами самооборони та навичками застосування зброї, на носіння і зберігання якої вони мають право, набагато уразливішими виявляються і представники інших професій. Відомі випадки розправи з працівниками інших правоохоронних органів і судів. Злочинним посяганням піддаються і члени їх сімей. Почастішали напади на медичних працівників з метою розкрадання медикаментів, насамперед наркотичної групи. Усе це переконливо свідчить про необхідність створення системи захисту й забезпечення безпеки тих, хто у зв'язку зі своєю професійною діяльністю спілкується з криміногенним контингентом, психічно хворими та іншими потенційно небезпечними особами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шаповалов О. В. Криміногенні ризики сьогодення і шляхи профілактики віктимності населення / О. В. Шаповалов // Науковий вісник Київ. нац. ун-ту внутр. справ. – К., 2006. – № 5. – С. 118–122.
2. Котова Н. К. Виктимологические проблемы тяжких агрессивно-насильственных преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Н. К. Котова. – Алма-Аты, 1999.
3. Шакур В. І. Інфраструктура міста і злочинність : [навч.-практ. посіб.] / Шакур В. І. – К. : УАВС, 1996. – 19 с.
4. Шакур В. І. Урбанізація і злочинність : [моногр.] / Шакур В. І. – К.: УАВС, 1996. – 256 с.
5. Джужа О. М. Кримінологічні засади віктимізації та девіктимізації як різновидів профілактичної діяльності / О. М. Джужа // Право і суспільство. – 2011. – № 1. – С. 31–36.
6. Варчук Т. В. Виктимология : учеб. пособие [для студ. вузов, обучающихся по специальности “Юриспруденция”] / [Т. В. Варчук, К. В. Вишневецкий]; под ред. С. Я. Лебедева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2009. – 191 с.
7. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Ривман Д. В. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
8. Варчук Т. В. Виктимологическое моделирование в криминологии и практике предупреждения преступности : [моногр.] / Варчук Т. В. – М. : ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2012. – 239 с.
9. Войтенко С. Г. Криминологическое исследование: виктимности потерпевших / Войтенко С. Г. – Белгород, 2000.